

**ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА ЯК УНІВЕРСАЛЬНА
НОРМА ОФІЦІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ:
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто місце та роль державної символіки у процесах міжнародної комунікації. Окреслено проблеми формування цілісної системи державного протоколу та церемоніалу в Україні.

The concept "etiquette of state symbolic" is considered in the article. His place and role in the processes of international communication are showed. The problems of forming of whole system of State Protocol and Ceremonial in Ukraine are outlined here.

Ключові слова: етикет, державна символіка, державний протокол та церемоніал, державний прапор, комунікація.

Проголошення у 1991 р. незалежності України є необхідною умовою щодо її міжнародно-правового визнання як суверенної, самостійної, незалежної держави. Однак набуття новою державою статусу повноцінного та рівнозначного учасника міжнародних відносин – це завжди непростий, тривалий процес, хід якого визначається багатьма факторами. Однією із беззаперечних умов щодо входження України до світового співтовариства є засвоєння правил і вимог етикету міжнародної офіційної комунікації та відтворення на цій основі вітчизняного державного протоколу та церемоніалу. Державний протокол і церемоніал є сукупністю строго регламентованих та стандартизованих правил поведінки високопосадовців у комунікативних заходах офіційного характеру. У кожній окремій країні модель державного протоколу та церемоніалу є результатом адаптації загальноприйнятих стандартів міжнародної протокольної практики до національного церемоніального звичаю та їх узгодження із прийнятими у країні нормами етикету офіційного спілкування. Отже, з набуттям незалежності Україна була поставлена перед необхідністю визначення концептуальних засад державного протоколу та церемоніалу, вироблення його цілісної моделі, створення державної протокольної служби як інструментів реалізації зовнішньополітичної стратегії держави, закріплення її міжнародного авторитету, формування позитивного іміджу.

Незважаючи на певні успіхи, досягнуті Українською державою на цьому шляху (сформовані, функціонують та тісно співпрацюють із протокольними відділами центральних та регіональних органів виконавчої влади Служба Державного Протоколу і Церемоніалу Секретаріату Президента України та Управління державного протоколу МЗС України, затверджено Указом Президента України від 22 серпня 2002 р. Положення про Державний Протокол та Церемоніал України [7]), існує ціла низка питань, пов'язаних зі становленням нормативно-організаційних засад державної протокольної практики. Зокрема, актуальними для нашої країни залишаються питання етикету державної символіки та усталення протокольних стандартів у даній сфері.

Безумовно, роль етикету державної символіки як структурної складової державного протоколу та церемоніалу не обмежується рамками формалізації актів внутрішньодержавної та міжнародної офіційної комунікації. Виникнення і становлення протоколу та церемоніалу як інструменту нормативної регламентації соціальних відносин чітко відбивається у процесах соціогенезу та еволюції держави як форми політичної організації суспільства. Про масштаб і значущість даних явищ свідчить діапазон наукових напрямків, у межах яких досліджуються питання теорії та практики державного протоколу та церемоніалу. Поряд з роботами історичного плану, в яких досліджено окремі етапи історії формування інституту офіційного протоколу і церемоніалу у країнах Європи (І. Алексєєв, А. Андрєєв, Ю. Борисов, Л. Брагіна, П. Гіро, А. Дубідур, Ж. Дютуї, Ж. Камбон, Е. Фуке та ін.), Росії (В. Бутомєєв, А. Лактіонов, А. Борунков, П. Лядов, В. Морозов, А. Сахаров, Л. Юзефович та ін.), України (О. Голенко, А. Зленко, І. Камінська, М. Кірсенко, В. Литвин, С. Лозинська, І. Овсій, Г. Руденко, Д. Табачник та ін.), окремо слід виділити дослідження, в яких церемоніал і протокол вивчаються як феномени соціокультурного порядку (А. Байбурін, Г. Гірц, П. Гуревич, Л. Іонін, Ф. Конфорд, А. Редкліфф-Браун, У. Робертсон, Т. Роззак, Л. Топорков та ін.). Знакова природа даних явищ виявлена та розкрита в роботах із семіотики культури (Р. Барт, Д. Ліхачов, Ю. Лотман, М. Еліаде, Г. Крейдлін, Е. Сепір, Л. Уайт, Т. Цив'ян та ін.). Однак найчисельніша група джерел з даної проблематики представлена публікаціями, в яких висвітлено прикладні аспекти сучасної протокольної практики як форми офіційної комунікації у сфері міжнародних відносин. Поряд з вагомим масивом довідкової літератури це, зокрема, роботи таких зарубіжних та вітчизняних фахівців з питань дипломатичного протоколу та етикету, як А. Борунков, Дж. Вуд, Г. Данільчук, Р. Зарала, Ж. Камбон, Д. Левін, П. Лядов, Ф. Мартенс, Ж. Серре, Г. Нікольсон, Е. Сатоу, В. Семенов, Ф. Сутирин, В. Улахович, Р. Фельтхем, Л. Васильєва-Чекаленко, В. Головаченко, Б. Гуменюк, В. Матвієнко, Г. Руденко, О. Щерба та ін.

Знайомство з роботами вищезазначених авторів дозволяє відмітити, що в переважній більшості випадків у фаховій літературі державний протокол і церемоніал розглянуто в категоріях історії та теорії дипломатії та представлено як допоміжний інструмент вирішення питань зовнішньої політики. Однак, на

наш погляд, роль державного протоколу та церемоніалу в забезпеченні плідного міждержавного діалогу не вичерпується функцією стандартизації певних комунікативних сценаріїв. Державний протокол і церемоніал є не просто набором формалізованих процедур, але семіотичною системою, функціонування якої дозволяє символічними засобами вирішувати тактичні завдання та досягати стратегічних цілей. Найбільш показовим у даному контексті є етикет щодо державної символіки – сфера, де протокольний режим повинен витримувати всі стандарти до найдрібніших нюансів, адже будь-яке порушення усталених етикетних норм завжди сприймається як акт протокольної демонстрації.

Мета даної роботи полягає в узагальненні нормативних засад етикету державної символіки, визначенні його базових принципів та виявленні на цій основі його специфіки як семіотичної системи та форми офіційної дво- та багатосторонньої міжнародної комунікації.

Державна символіка невід’ємно супроводжує будь-яку протокольну акцію у сфері міжнародних відносин. Однак державна символіка – це не тільки декоративне доповнення комунікативних заходів зовнішньополітичного характеру, але й, передусім, система знаків, яка відтворює експресивно-семантичний цілісний текст, вплетений у дискурс політики. Розміщення знаків у просторі, їх масштабне співвідношення з аналогічними знаками партнера по комунікації, контекстуалізація їх використання тощо є концентрованим повідомленням як учасникам політичного діалогу, так і всім зацікавленим стороннім спостерігачам.

Кожна нація на шляху самовизначення обирає символи своєї єдності, честі, гідності, які у процесах державотворення набувають функції атрибуції суверенітету держави. У державних символах сфокусовано традиції державотворення, його історія та сьогодення. Ставлення до символів державного суверенітету віддзеркалює зрілість нації та держави, ціннісні, ідеологічні та геополітичні пріоритети суспільства, є чітким індикатором рівня національної свідомості в країні. Водночас гідне та шанобливе поводження з державними символами є запорукою високого авторитету країни у світі. Саме тому дотримання протоколу державної символіки є питанням державної ваги.

Надання почесей символам держави – це не просто формальна вимога, а реалізація протокольними засобами основних принципів міжнародного права. Звідси в міжнародних відносинах прояв неповаги до державних символів прийнято розглядати як образу честі та гідності країни, зневажання її суверенітету. З метою запобігання помилок у використанні державної символіки, задля попередження недбалого та неграмотного її використання, що може зашкодити державі, її авторитету та іміджу, у кожній країні вироблення етикету щодо державної символіки відбувається з неухильним додержанням міжнародних протокольних норм. Суворе дотримання протоколу державної символіки є важливим обов’язком усіх органів державного управління, посадових осіб та громадян країни.

Виходячи з того, що в міждержавній офіційній комунікації серед символів державного суверенітету найбільше протокольне навантаження несе державний прапор, зупинімося саме на визначенні базових принципів прапорового етикету. Під прапоровим етикетом розуміємо комплекс правил, які детально регламентують порядок використання прапора та поведінку з ним у різноманітних протокольних ситуаціях.

Домінування в міжнародній протокольній практиці сценаріїв, які вимагають церемоній шанування державного прапора, зумовлене низкою причин. По-перше, виявлення пошани до державного прапора є однією з найдавніших норм міждержавної комунікації, адже прапор є історично першим знаком символічної атрибуції влади та території. По-друге, через те, що прапор є найпростішим маркером, за допомогою якого ідентифікується держава та нація, серед усіх державних символів саме він найчастіше використовується в офіційній комунікації. По-третє, з усіх засобів атрибуції держави та її презентації на міжнародній арені національний прапор є найбільш політизованим, адже прапор – це найконцентрованіший символ держави, її еквівалентний, лаконічний образ.

Відмітимо, що не існує універсальних, закріплених міжнародними договорами правил етикету державного прапора. Їх додержання, як правило, регулюються звичаєвими нормами. У кожній країні існує специфічна культура ставлення до державного прапора. Найбільше відбиття національних традицій і звичаїв поводження з державною символікою спостерігається у використанні державного прапора приватними особами країни з метою підкреслення свого громадянства, висловлення почуття патріотизму та гордості за належність до своєї країни. У кожній окремій державі використання державного прапора в неофіційному форматі регламентується відповідно до національних традицій, зумовлюється історичними та ідеологічними чинниками, а також специфікою політичної культури громадян. Єдиною загальною для всіх країн світу етикетною нормою в даному випадку є заборона вивішувати прапор щоденно [1; 9; 10 – 12; 14]. Аналіз нормативно-правових засад та практичного досвіду реалізації норм прапорового етикету, що склалися в багатьох країнах світу [5; 6; 8 – 14] дозволяє сформулювати його принципи та відокремити загальні положення.

Зокрема універсальними принципами прапорового етикету є такі: а) принцип додержання певного рангу події, церемоніал якої передбачає використання державного прапора (подія, яка супроводжується ритуалом підняття (вивішування) прапора завжди повинна нести відповідне символічне навантаження); б) принцип додержання часового регламенту (постійний (цілодобовий) або тимчасовий прапоровий режим визначається ситуативним контекстом); в) принцип непорушності стандартів розміщення державного прапора (забороняється довільно змінювати стандарти розміру та кольору в державному прапорі або розміщувати прапор в інший спосіб, ніж це передбачено законодавством і практикою конкретної країни); г) принцип рівності при розміщенні державного прапора з прапорами інших країн (у випадку застосування

декількох державних прапорів вимагається встановлення кожного з них на окремому рівновеликому флагштоці: у міжнародному звичаї забороняється розміщувати прапори країн на різних рівнях, а також один над одним (винятком може бути воєнний стан); д) принцип старшинства при розміщенні державного прапора поряд із прапором міжнародної організації (статус прапора міжнародної організації вищий за статус прапорів держав); е) принцип ввічливості і поваги до державного прапора.

Підкреслимо, що державним протоколом міжнародний аспект прапорового режиму не регулюється. У кодексах державних прапорів відсутні правила вивішування прапора під час перебування керівників держави за кордоном. Усі питання такого роду вирішуються службою протоколу країни відвідування з обов'язковим урахуванням правил міжнародної ввічливості, які зобов'язують уникати того, що може будь-якою мірою завдати шкоду престижу та гідності держави.

З цією метою практика протоколу міжнародної офіційної комунікації сформувала норми розміщення державних прапорів для зовнішньополітичних комунікативних заходів двостороннього та багатостороннього формату.

Так, при двосторонніх контактах існують два принципи розміщення державних прапорів. Перший передбачає збереження почесного місця для власного державного прапора (США) [14]. Згідно з другим, більш розповсюдженим у світі, зокрема й в Україні, у ситуації підняття прапора на честь іноземної делегації почесне місце праворуч (якщо дивитися від прапорів) надається прапору гостя.

Особливо вимогливого додержання протокольних норм вимагають комунікативні заходи багатостороннього рівня і зокрема участь держав у роботі міжнародних об'єднань та організацій. Нормативно-правові засади прапорового етикету в даному форматі визначаються Віденською конвенцією про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. Згідно з цим документом постійним представництвам держав-членів при міжнародних організаціях, а також постійним місцям спостерігачів надається право використовувати прапор та емблему надсилаючої держави на своїх приміщеннях. Також можливе – враховуючи закони, правила та звичаї країни перебування – використання державного прапора главами представництв на їхніх резиденціях та засобах пересування (ст. 19 Конвенції) [4]. Етикет розташування державних прапорів під час роботи міжнародних організацій, міжнародних саммітів, конференцій регулює ст. 49 даної конвенції: “Старшинство делегацій визначається алфавітним порядком назв держав, що застосовується в організації [4]”. Якщо прапори розміщують півколом, то почесне місце передбачається в центрі. У випадку непарної кількості прапорів прапор країни-господаря розміщується в центрі шеренги. Якщо кількість прапорів парна, то прапори країни-господаря можуть розміщуватися на початку і в кінці шеренги або справа, якщо прапор один (якщо дивитися від прапорів).

З особливою строгістю норм прапорового етикету додержуються дипломатичні служби. Згідно зі ст. 20 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., вивішувати державний прапор та емблему мають право іноземні дипломатичні представництва та резиденції посла, якщо представництво й резиденція розміщені в різних місцях. Крім того, прапор іноземної держави може бути вивішений біля приміщення офісу військового аташе, торгового представника, консульського відділу посольства іноземної держави [2]. У випадку протокольної ситуації, яка передбачає розташування на будинку посольства прапори декількох держав, прапори вивішуються в порядку місцевого старшинства дипломатичних представництв, при тому, що перше місце завжди належить національному прапору представництва. Крім того, згідно з положенням Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., право вивішувати державний прапор, розміщувати його на своїх офіційних будинках та засобах пересування надається і консульським установам [3]. Однак умови, за яких іноземний прапор розміщується на будинках іноземного представництва, визначається місцевими правилами та звичаями.

Що стосується норм поведінки з державним прапором приватних осіб – громадян інших держав, то міжнародний звичай передбачає заборону вивішувати національний прапор на своїх будинках. Однак відповідно до місцевої практики і з дозволу компетентного органу влади вони можуть використовувати державний прапор своєї країни, при цьому одночасно повинен вивішуватись і державний прапор країни перебування, якому надається почесне місце справа (обличчям від прапорів) [1; 10; 13].

Міжнародні принципи та стандарти прапорового етикету сфокусовані в регламенті прапору ООН, який діє з 1 січня 1967 р. Зокрема, закріплено принцип статусного старшинства прапорів міжнародних організацій по відношенню до державних прапорів, визначено режим розміщення прапорів при багатосторонніх офіційних комунікативних заходах, окреслено ситуації, при яких бажано вивішувати прапор ООН (усі національні та офіційні свята, День Організації Об'єднаних націй (24 жовтня), з нагоди будь-якої офіційної події) [8].

Цінний досвід прапорових етикетних сценаріїв напрацьовано регіональними міждержавними структурами і, передусім, ЄС. Стандарти і норми поводження з прапором – логотипом Об'єднаної Європи містяться в Додатку А1 Універсального зведення правил для інститутів ЄС [6].

Із комунікативними сценаріями, які вимагають використання прапора, як правило, тісно пов'язаний етикет щодо державного гімну. Гімн – це музична емблема держави, символ її незалежності. Як частина державного протоколу, виконання державного гімну є обов'язковим в особливо урочистих заходах, як-от державний та офіційний візити, офіційні прийоми з нагоди національного свята, урочисті засідання тощо.

Візуальним символом держави, поряд із прапором є герб. Якщо прапор символізує країну і є її

універсальним маркером, то герб уособлює в собі символ суверенітету та державної влади. Не випадково користування гербовим зображенням є прерогативою органів державної влади та місцевого самоврядування. З огляду на специфіку виникнення, еволюції та функціонального призначення державних символів, відрізняється і ступінь їх атрибутивного навантаження у протокольних сценаріях зовнішньополітичної комунікації. Так, державний герб – це втілення специфіки геральдичних традицій, віддзеркалення всіх етапів історії становлення нації та державності. Звідси, на відміну від прапорового етикету, що має універсальний характер, гербовий етикет є більш вкоріненим у національні протокольні традиції.

Отже, знайомство з міжнародним досвідом протокольного супроводження офіційних заходів та його нормативними засадами дозволяє визначити, що стрижневим принципом етикету державної символіки в цілому та прапорового етикету зокрема є принцип ввічливості. Шанобливе поводження з прапором, який є найконцентрованішим символом держави та іншими державними символами – це норма міжнародної комунікації. Неповага до державного символу, зокрема недодержання норм міжнародного прапорового етикету розглядається як свідомий акт образливого характеру, спрямований на адресу держави. Не випадково в дипломатичній практиці зневага до прапора держави вважається гіршою за образу особи – офіційного представника країни [1; 9 – 11], оскільки в такому випадку порушення етикетних норм виходить за межі поведінкової помилки та набуває символічного навантаження.

Етикет державної символіки як складова системи узгоджених правил і традицій, яких дотримуються в міжнародному спілкуванні, є не тільки формальним допоміжним інструментом установами офіційних відносин на міждержавному рівні, але й дієвим чинником їх підтримки та розширення. Звідси, етикет державної символіки слід розглядати не лише як кодекс міжнародної ввічливості, але і як важливий тонкий політичний інструмент офіційної комунікації, підпорядкований цілям і завданням зовнішньої політики.

Як явище символічної природи етикет є демонстрацією знаків поваги до партнера по міждержавному діалогу та водночас інструментом визначення свого місця в системі геополітичних відносин. Символічними засобами етикет надає можливість продемонструвати повагу до інших держав, не шкодячи при цьому власному авторитету, національній гідності та іміджу.

Таким чином, етикет державної символіки – це не тільки інструмент дипломатії, але й ресурс, який має провідне значення у справі міжнародного визнання держави, у процесі її входження до світового співтовариства на правах рівного та гідного партнерства. Водночас етикет державної символіки дозволяє на символічному рівні закріпити та відтворити систему домінуючих цінностей сучасної планетарної цивілізації на тлі збереження національних традицій офіційного протоколу та церемоніалу.

Література:

1. *Борунков А. Ф.* Дипломатический протокол в России и дипломатический этикет / А. Ф. Борунков. – М. : Интерпракс, 1993. – 318 с.
2. Віденська Конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. (ООН). – Режим доступу : <http://www.uapravo.net/data/base66/ukr66119.htm>
3. Віденська Конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Венская конвенция о представительстве государств в их отношениях с международными организациями универсального характера от 4 березня 1975 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
5. *Вуд Дж.* Дипломатический церемониал и протокол / Дж. Вуд, Ж. Дж. Серре ; [пер. с англ. Ю. П. Ключкина, В. В. Пастоева, Г. И. Фомина]. – изд. 2. – М. : Изд. 2. – 2003. – 416 с.
6. Додаток А1 Універсального зводу правил для інститутів ЄС. – Режим доступу : <http://publications.eu.int>
7. Положення про Державний Протокол та Церемоніал України : затверджено Указом Президента України від 22 серпня 2002 р. № 746/2002. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН про флаг ООН от 20 октября 1947 г. : положения о флаге Организации Объединенных Наций от 19 грудня 1947 г. с поправками, внесенными в него Генеральным секретарем 11 ноября 1952 г. // Эмблема и флаг ООН. Справочное бюро ООН. – Режим доступа : <http://www.un.org>
9. *Сагайдак О.* Дипломатичний протокол та етикет / О. Сагайдак. – К. : Знання, 2006. – С. 380.
10. *Улахович В. Е.* Протокол и этикет в современной дипломатии / В. Е. Улахович. – М. ; Минск : АСТ ; Харвест, 2005. – 270 с.
11. *Фельтхэм Р. Дж.* Настольная книга дипломата. – 3. изд. / Р. Дж. Фельтхэм ; [пер. с англ. В. Е. Улахович]. – Минск : ООО “Новое знание”, 2002. – 304 с.
12. *Wood J. R.* Diplomatic Ceremonial and Protocol, Principles, Procedures / J. R. Wood. – N. Y., 1970. – 416 p.
13. *Serres V.* Manuel pratique de protocole / V. Serres – P., 1982. – 324 p.
14. Public Law 94–344 (94th Federal Flag Code) CONGRESS S. J. Res. 49, 1976, July 7. – Режим доступу : <http://usinfo.org/enus/life/symbceleb/flagcode.html>
15. *Zanala R. G.* Organizacion Diplomatica / R. G. Zanala. – Argentina Protocolo, 1976. – 215 pp.

Надійшла до редколегії 03.03.2009 р.